

Hála József: Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből. Documentatio Ethnographica 30. Budapest, L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézete 2014. 624 p.

Paládi-Kovács Attila

A címben szerényen említett „néhány” fejezet valójában 31 önálló tételt jelent és túltesz a szerző 2003-ban hasonló alcímmel megjelent tanulmánygyűjteményén is: *Hogyan gyűjtöttek elődeink? Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből.* (A Kríza János Néprajzi Társaság Könyvtára. Marosvásárhely, 2003). Hála József újabb gyűjteményes kötete – mint Szilágyi Miklós előszavából és a kötet végén elhelyezett jegyzékből megtudható – az utóbb megjelent vagy eddig publikálatlan írások mellett jórészt azokat a dolgozatokat öleli fel, amelyek az előző (főként Erdélyhez kapcsolódó) kutatástörténeti gyűjteményből kimaradtak. A két kötet szerves kapcsolódására a szerző maga is felhívja az olvasó figyelmét (616. o.).

Hála József érdeklődése a népkutatás története terén szokatlanul széles. Kötetek szerkesztését, gondozását köszönhetjük neki a geológus, paleontológus Nopcsa Ferenc, majd Bandat Horst néprajzi munkásságáról. Ifj. Kodolányi Jánossal adta közre Jankó János oroszországi leveleinek kötetét (Úton a szibériai atyafiakhoz. Documentatio Ethnographica 16). Kezdeményezte és szerkesztette Csaplovics János: *Ethnographiai értekezés Magyar országról* címen 1822-ben a Tudományos Gyűjtemény hasábjain megjelent cikksorozatának reprint kiadását (Budapest, 1990). Később *Kalotaszeg vázolata* címen szerkesztett vastag kötetet a Kalotaszegről szóló régi írásokból és képekből (Kríza Könyvtár 2006), majd Szabó Zoltánnal kutatta fel és rendezte sajtó alá a „honti igricek” néven elhíresült néprajzi gyűjtés, Bartók Béla és Györfly István ipolysági gyűjtőmunkájának teljes és hiteles történetét. Említhetném a magyarországi bányász hagyományok, hiedelmek és mondák, illetve Versényi György hagyatékának köteteit, az ifj. Noszky Jenő szakdolgozatának felderítése és kiadása körüli bábáskodását, a nagy mecénás, Semsey Andor emlékének ápolását is, de úgy sem lenne teljes a leltár.

Ilyenformán semmi meglepő nincs abban, hogy legújabb kötete a *Robert Townson néprajzi közlései a XVIII. századi Magyarországról* című dolgozattal kezdődik, aki 1793-ban tett utazást Magyarországon és 1797-ben vaskos könyvben számolt be tapasztalatairól (*Travels in Hungary...*). A könyv Rózsa Péter szerkesztésében és fordításában 1999-ben jelent meg Debrecenben néhány etnográfus szerző értékelő megjegyzéseivel. Hála József cikke mostani kötetében jelenik meg először. Legfőbb haszna a több száz tételt tartalmazó, lapszámokkal ellátott néprajzi tárgymutató a könyv magyar verziójához. Mutatványként a debreceni szappanfőzést leíró részleteket közli az angol utazótól.

Hála József olthatatlan vonzalmát a földtudományokhoz, az ásványokhoz, ősi csontokhoz, földünk kincseihez és őstörténetéhez, valamint a geológia nagy tudósainak emlékéhez mostani kötetének számos dolgozata igazolja. *Szabó József észak-amerikai utazásának tudományos eredményei*-ről szólva a hazai geológia első nagy tudósának a *Földrajzi Közleményekben* az indiánokról, a mormonokról, majd a San Franciscóban megtelepült kínaiakról, illetve a *Budapesti Szemlében* (1886) a magyar bevándorlókról szóló írásait sorolja. Nem kevésbé jelentős alakja a hazai földtudományoknak Kubinyi Ferenc, a magyar őslénytan megalapítója, akinek nevét az etnográfusok főként a Vahot Imrével együtt szerkesztett nagy gyűjteményes kötetekből ismerik (*Magyarország és Erdély képekben.* I-IV. Pest, 1853–54). Szerzőnk ezt a tényt nem említi, az MTA tagjairól megjelent lexikon pedig Kubinyi „régész, műtörténész” mivoltát hangsúlyozza, és azt emeli ki, hogy 1862-ben „Henszlimann Imrével és Ipolyi Arnolddal számos Corvinát fedezett fel Isztambulban és hozott haza.” Nevét szívesebben látnám a tanulmány címében, mert a *Hej halászok, halászok!* Mamutcsont a hálóban, a

múzeumban és a várkapun nem igazán sejteti a szöveg kutatástörténeti jellegét és nem dobogtatja meg a néprajzkutatók szívét.

Semsey Andor, a magyar néprajztudomány mecénása, önálló cikket kapott a kötetben. Joggal, hiszen Herman Ottó 1883-ban elkezdett halászati-, majd pásztorkodási terepmunkáinak bőkezű támogatója volt. Amikor Herman a magyar halászatról szóló két nagy kötetének kiadása után a pásztorok nyomába eredt a „fogyó legelőkön”, Semsey Andor ismét „melléje állt és korlátlan hitelt nyújtott számára”. Lambrecht Kálmán szavai szerint Semsey gróf „Herman Ottó haláláig mecénása maradt: minden néprajzi kutatását támogatta anyagilag. Így teremtette meg Herman Ottó és Semsey Andor a magyar néprajzot.” Kevésbé tartjuk számon, hogy Semsey Andor jelentős anyagi támogatást nyújtott Jankó János Balaton-melléki kutatásaihoz is (345. o.). Ebben minden bizonnyal része volt Jankó mesterének, a neves geológus és geográfus Lóczy Lajos közbenjárásának. Lóczy szerepéről vall két Herman Ottóhoz írott levele, melyek a *Hogyan született meg Jankó János „A Balaton-melléki lakosság néprajza című műve?* fejezet függelékében olvashatók (232–235. o.).

A földtan és a néprajz további kapcsolódási pontjait világítja meg a Bandat Horst emlékének, magyarországi és indonéziai kutatásainak szentelt, először a jelen kötetben olvasható tanulmány. A budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben őrzött pápua és indonéziai kollektívák, olajkutatói eredményeinek és légifotókra alapozott kutatási módszertanának rövid áttekintése kellően igazolja, hogy honfitársunk „amatőr” etnológusként is érdemes az utókor emlékezetére. Ahogy a B. Malinowski által „a világ egyik legkiválóbb antropológusa”-ként aposztrofált Torday Emilről, a Kongó-medence néprajzi felfedezőjéről is tudnunk kell, hogy mintegy 400 tárgyat és 100 fényképet kapott tőle ajándékba a budapesti Néprajzi Múzeum. Halász Gyula, Lambrecht Kálmán és Kubassek János jóvoltából tudjuk, hogy a világhírű etnológus Angliában is megőrizte és ápolta magyarságát.

A tanulmányok másik jellegzetes csoportjába sorolom a Hont vármegyéhez, a Duna-kanyarhoz valamint etnográfus szülőtteihez és kutatóihoz kapcsolódó cikkeket. Ismeretes, hogy a népkutatás nagyjai közül Csaplovics János, Szeder Fábián, Ipolyi Arnold is Hontban született, Katona Lajos pedig Vácott. (Ez a névsor idővel kiegészíthető lesz Manga János, s talán Csáky Károly, meg Hála József nevével.) Mellettük olyan gyűjtők is említhetők, mint az Erdélyi Jánosnak népdalokat gyűjtő Pongrácz Lajos; az Ipolyságon néprajzi gyűjteményt és múzeumot alapító Pongrácz Elemér; a magát „falusi régész”-nek nevező Hőke Lajos; a palócoknál „vendégség” néven ismert „falusi búcsúk” első kutatója, Pajor István; a Visegrádon és a Dunakanyar más falvaiban népi gyógyászati adatokat gyűjtő Arányi Lajos, akiben – nem mellesleg – a kórbonctan hazai megalapítóját tisztelhetjük. Róluk és néprajzi gyűjtéseikről Hála József kutatásait megelőzően csak kevesen és keveset tudhattak.

Pongrácz Lajos az 1840-es években 43 népdalt gyűjtött Hont megyében és küldött el Erdélyi Jánosnak, aki ezek közül 17 szöveget válogatott be a *Népdalok és mondák*ba. Az MTA Kézirattárában megőrzött „Ipolyi táji” népdalgyűjteményt először Hála József és Katona Imre rendezte sajtó alá és publikálta a révkomáromi *Népismereti Könyvtár* 7. kötetében. Ipolyi Arnold és Hont vármegye kapcsolata, a Csalóközben és Hont tájain megvalósult gyűjtőútjai, Ipolyi életrajzának pontosítása visszatérően foglalkoztatja a szerzőt. A korábbi szakirodalom téves adatait Prokopp Gyula cikkei nyomán helyesbíti. Leszögezi, hogy Ipolyi születési helye nem Ipolykeszi, hanem Disznós (Disznós-pusztá), keresztlevele szerint 1823. október 22-én a közeli Felsőzsember plébániáján keresztelték meg. Születésének napja írásos dokumentumból nem tudható, életrajzírói október 18.-át és október 20.-át emlegetik.

A kötet dolgozatainak harmadik részlegébe sorolhatók a magyar néprajzi kutatás olyan nagy alakjaihoz fűződő közlemények, mint Herman Ottó, Jankó János, Herrmann Antal, Katona Lajos. Hála József ezekben is számtalan új forrást szolgált meg, archivális magánleveleket tesz közzé,

könyvtárak mélyén megbújó hírlapi cikkeket közöl újra (például Jankó János első néprajzi közleményét, amit a pomázi szerbek népviseletéről publikált 1889-ben a *Turisták Lapjában*). Ezen tanulmányok közül valószínűleg a Herman Ottó és Jankó János kapcsolatát boncoló és számos új adalékkal szolgáló cikk számíthat a legnagyobb érdeklődésre. Kettejük viszonyát sokan elemezték és mondtak róla pártos ítéletet. A kérdés az, hogy ki támadott először és mikor romlott meg végleg kettejük viszonya. Hála József adalékai arról győznek meg bennünket, hogy Jankó János közel tíz éven át nem vette fel a kesztyűt. A Herman Ottóról és munkásságáról szóló legutóbbi konferencia egyik előadása a polihisztor vitáiról és polémiáiról hangzott el (Gál Vilmos: *A perlekedő tudós. Herman Ottó munkásságának legfontosabb vitái, személyes konfliktusai*). Az előadó a teljesség igénye nélkül 27 perlekedés listáját állította össze, kiragadva azok néhány epizódját és megadva a forrásokat. Ezekhez nem kell kommentár!

A több mint 600 oldalas kötet 31 dolgozata nem tekinthető át egy korlátozott terjedelmű ismertetésben és tudományos hozadéka sem mérhető fel pontosan. Az biztos, hogy alapos, megbízhatóan adatolt, ugyanakkor olvasmányos, helyenként érdekfeszítő történeteket tár az olvasó elé, melyek jelentősen gazdagítják a magyar etnográfia és folklorisztika eddig ismert historiográfiáját.

Klanczay Gábor–Pócs Éva (szerk.): Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában. Balassi Kiadó, Budapest, 2014. 524 p.

Peti Lehel

A tizenkét szerző írását összegyűjtő tanulmánykötet fókuszában a boszorkányhit és boszorkányság-üldözés, demonológia és vámpirizmusjelenségek társadalmi, gazdasági, egyház- és esztétorténeti, jogi, valamint vallási összetevőinek elemzése áll. A szerzők által alkalmazott módszerek többsége antropológiai szemléletű, a történeti- vallás- és szociálintropológiai elemzési modellek mellett ugyanakkor összehasonlító folklorisztikai, nyelvészeti módszerek és terminológia fordul elő. Emellett mindegyik tanulmány esetében fontos szempontot képez az adott vizsgálati probléma nemzetközi tudományos eredményeinek összefoglalása is.

A kötet nyitó tanulmánya Sz. Kristóf Ildikótól származik. Az elemzés a magyarországi boszorkányság kutatástörténetének nagy ívű összefoglalója. Az említett kutatócsoport által létrehozott boszorkányság-narratívum adatbázisra alapozva a boszorkányságüldözés történeti dinamikájára vonatkozóan fontos megállapításokat tesz. Kitér a katolikus és protestáns demonológia, a boszorkányságról alkotott hivatalos és populáris ideológiák legfontosabb jellemzőire. Egy alfejezetben statisztikai szempontból is bemutatja a boszorkányságot, majd a társadalomtörténeti háttérbe ágyazva mutatja be a boszorkányüldözést, összefüggést állapítva meg az üldözés intenzitása és a társadalmi krízishelyzetek között. A szerző a lokális kontextus fontosságára is felhívja a figyelmet, kihangsúlyozva, hogy a boszorkányság elsősorban a helyi közösségek társadalmi működésébe ágyazódó szociokulturális jelenség, kihangsúlyozva a konfliktusoktól szabadt társadalmi viszonyok, érdekek és pozíciók mentén megosztott közösségi szituációk jelentőségét a boszorkányságvádak kialakulásában. Bemutatja a boszorkányságideológiák szerepének 18. századi fokozatos csökkenését előidéző okokat és rámutat arra a folyamatra, ahogy a joggyakorlatban a boszorkányságot illetően a diabolikus ideológiai értelmezések fokozatosan érvényüket veszítik. E tanulmány egyszerre kanonizáló érvényű összefoglalása a magyarországi boszorkányüldözés-történetek sokszögű megvilágítását lehetővé tevő eredményeknek, valamint a kutatás új irányait kijelölő munka, ami az árnyékban maradt szövegeteket illeti, legyen szó kevésbé kutatott összefüggésekről, vagy módszertani/elméleti eszközökről.